

МАЪНАВИЯТ КАТЕГОРИЯЛАРИ – инсон камолоти ва жамият тараққиётининг асосини ташкил этадиган маънавий мезонлар ва тамойилларни, шу соҳага хос нарса ва ҳодисалар, воқеа ва жараёнларни акс эттирадиган энг муҳим ва умумий т.лар тизими. Бу т.лар маъ-ятнинг мазмун-моҳиятини, унинг бошқа соҳалардан фарқини, ўзига хос хус-ятлари ва намоён бўлиш шакллари яққол ифодалайди. Улар шу соҳадаги нарса ва ҳодисаларнинг айрим, алоҳида жиҳатларини эмас, балки умуман инсоннинг маънавий ва руҳий оламига, ғоя, ахлоқ, маърифат, мад-т, дин ва б.га хос умумий белгилар, алоқалар ва муносабат ларни ҳам акс эттиради. М.к. маъ-ий ҳаётни чуқур ва мукаммал ифодалаши, унинг барча соҳаларида амал қилиши билан бу борадаги оддий т.лардан фарқ қилади. Шу туфайли ушбу соҳага алоқадор ҳар бир аниқ т.нинг хус-яти ва белгиларини англашда М.к.га асос ва мезон сифатида мурожаат этилади. Категорияларнинг мазмун-моҳиятини тўғри тушуниш ва уларни таснифлаш, ҳар бир фан, қолаверса, инсоният ҳаёти ва ижтимоий тафаккур ривожини учун ниҳоятда муҳим аҳамиятга эга. Маълумки, категорияларни тарихда биринчи бўлиб, Аристотель таърифлаб берган ва бу ижтимоий фикр тараққиётида муҳим рол ўйнаган. Ўша даврдан бошлаб фал. ўз қонунлари, тамойиллари, категория ва т.ларига эга бўлган фанга айланган. Бу масалага кўплаб мутафаккирлар ва атоқли файласуфлар ҳам катта аҳамият берганлар. Мас-н, Абдулла Авлониёв “Туркий гулистон ёхуд ахлоқ” китобида инсонга хос хислат ва фазилатларни “Яхши хулқлар” ва “Ёмон хулқлар”га ажратган, уларни миллий педогогика н. назаридан тавсифлаган.

Аммо маъ-ятшунослик ҳозиргача алоҳида фанга айланмагани учун унга хос қонун ва категориялар, т. ва тамойиллар умумий тизимга келтирилмаган эди. Ҳозирги замон илм-фанида бу масала Президент Ислам Каримов томонидан «Юксак маънавият – енгилмас куч» асари ёзилиши натижасида ҳал қилинди. Ушбу асар туфайли М.к.нинг мазмун-моҳияти, намоён бўлиш хус-ятлари ва шакллари муайян тизим сифатида тавсифлаш учун наз-й-методологик асослар яратилди. Мазкур китобдаги фикр-мулоҳазаларни

умумлаштириб айтганда, М.к.нинг ҳар бири узоқ тарихий жараёнлар натижасида шаклланган ва инсоният ҳаёти ҳамда жамият тараққиёти учун муҳим аҳамият касб этган кенг маъноли т.лардир. Маъ-ят, ғоя, мафкура, мад-т, маърифат, дин, ахлоқ, нафосат бу соҳадаги асосий категориялар тизимини ташкил қилади. Ш-дек, инсонга хос руҳият, унинг қалби ва онги, маънавий қиёфаси, ҳис-туйғулари ва кечинмалари мажмуи ҳам ана шу тизим доирасига киради. Ушбу категориялар инсоният тарихи ва жамият тараққиёти жараёнида бирданига ва бир йўла шаклланиб қолмаган. Шубҳасиз, инсоният узоқ давом этган тарихий жараёнда маънавий ҳодиса ва нарсаларга хос хус-ятлар ва белгиларни чуқурроқ англаб, улардаги жузъий ва умумий томонларини муттасил ўрганганиб борган. Ана шу асосда эзгулик, яхшилик, адолат, дўстлик, бағрикенглик, меҳр-оқибат, садоқат, вафо, эътиқод, имон каби кўплаб т.лар шаклланган. Улар инсон камолоти, жамиятнинг маънавий ҳаётида муҳим аҳамият касб этиб бораверган. Шу маънода М.к. инсоннинг ҳаёт ҳодисалари ва улар билан боғлиқ воқеликнинг моҳиятини, умрнинг мазмуни ва маъносини, ўзининг жамиятдаги ўрни ва кадр-қимматини муттасил англаб бориши натижасида шаклланган т.лардир.

Тарихий рив-ш жараёнида (объектив тарзда), жамият ва кишиларнинг талаб-эҳтиёжлари натижасида (субъектив тарзда) М.к. шаклларида гох бири, гох бошқаси умумий тизимнинг марказига, ҳаётнинг олдинги поғонасига чиқади: юртда душманлар ҳукмронлик қилганида – озодлик, мустақиллик, диктатура даврида – эркинлик, Ватан мустақиллигига хавф туғилганида – ватанпарварлик, миллий ўзликни англаш ва миллий уйғониш даврида – тарихий ва мад-й меросни ўрганишга интилиш, уруш шароитида тинчлик ва барқарорликка эҳтиёж кучайиб боради. Шу тариқа ижтимоий жараёнлар ривожига М.к. маълум бир шаклининг долзарблиги, бошқасининг зарурлигини бир қадар хиралаштиргандай, уларнинг айримлари юксак маъ-ятга яқинлашгандай, бошқалари эса ундан узоқлашгандай бўлиб туюлади.

М.к.нинг намоён бўлиш шакллари орасида ўз аҳамиятини, ижобийлик ҳамда фойдалилик хус-ятларини доимо сақлаб қоладиганлари ҳам бор: инсон

вужудининг тириклиги, унинг умри ва ҳаёти, сихат-саломатлиги, соғлом насл ва авлодлар ворислиги, ижтимоий фаолияти ва муносабатлари, меҳнати, билими, муомаласи ва б.. Булар инсон ва жамият бор экан ўзининг ижтимоий аҳамиятини сақлаб қолаверади, уларнинг қарама-қаршиси бўлган ўлим, касаллик, маъносиз ҳаёт кечириш, билимсизлик ва б. ҳам тарихий жараёнларнинг доимий ҳамроҳидир. Тараққиётга интилиш бор экан – таназзул ва б. иллатлар инсониятни доимо таъқиб қилади. Юқоридаги ижобий категорияларнинг аҳамияти ҳам уларга тескари бўлган жиҳатларга нисбатан солиштириб аниқланади. М.к.нинг энг олий шакллари идеал-категориялар сифатида қаралади. Жамият тарихининг ҳамма даврларида одамлар эзгу идеалларга интилиб, уларга эришишни орзу қилиб яшайди. Кундалик ҳаётда ва илмий адабиётларда энг олий идеал-категорияларга нисбатан бир қатор ибора ва т.лар кенг қўлланади: маънавий ва ахлоқий покликнинг умумий белгиси – яхшилик; нафосат белгиси – гўзаллик; билимларимиз ва фан ютуқларининг амалиётга мослиги – ҳақиқат, инсон ҳуқуқларининг олий ифодалари – эркинлик ва тенглик; сиёсатнинг тўғрилиги – адолат, одамлар ўртасидаги ижобий муносабатлар – дўстлик; энг ҳокисор ва беғараз туйғулар асосидаги қалбларнинг боғланганлиги – муҳаббат, орзу-умидларга эришганлик – бахт-саодат, ўз юртини севмоқ ва ардоқлаш – ватанпарварлик ва ҳ.к. Ушбу идеал-категориялар ва уларга нисбатан тескари маънони англатадиган ёмонлик, жаҳолат, ёлғон, эркисизлик, тенгсизлик, адолатсизлик, душманлик, нафрат, хиёнат ва б. ҳаётда муайян тарзда намоён бўлади.

М.к. тизимини тавсифлашда ахлоқ, мад-т, ғоя, мафкура, маърифат ва дин билан боғлиқ бошқа кўплаб хусусий т.ларни ҳам назардан қочирмаслик лозим. Улар М.к. тизимининг таркибий қисми бўлиб, М.к. ушбу т.лар учун умумий мезон вазифасини бажаради. М.к. бир томондан, инсон тафаккури муҳсули, иккинчи томондан, маънавий воқеа ва ҳодисаларнинг инсон миясида акс этиш натижаси, учинчидан эса инсон онгини воқеликка яқинлашиши ва дунёни билиш воситасидир. М.к. маънавий ҳаёт

ходисаларини англашда наз-й ва методологик аҳамият касб этади. Бунда М.к.лар биринчидан, инсоннинг жамиятдаги ходисалар моҳияти ва мазмунини, уларга хос қонуниятларни англаш жараёнида эришган билимларининг натижаси, иккинчидан, ҳаётни яна ҳам чуқурроқ билиш ва унинг сирлари ҳамда қонуниятларини очишда қўлланиладиган муҳим илмий воситалар ҳисобланади. Уларни бир-биридан ажратиб ёки мутлақлаштириб юбориш нотўғри. Чунки, маъ-ятнинг ўзи бир бутун, яхлит ва қўп қиррали ижтимоий ҳодиса бўлганидек, М.к. ҳам ўзаро алоқадорликда намоён бўлади. Илм-фаннинг вазифаси уларни бир-биридан фарқлай олиш ҳамда умумий алоқадорлик ва бир бутунликда тадқиқ этиб, маън-ятнинг хус-ят ва белгиларини очиш, амалиётда унинг имкониятларидан ижодий фойдаланишга қўмаклашишдан иборатдир. Илмий-наз-й ва методологик н. назардан олганда, М.к. объектив мазмунга эга бўлиб, маън-ий ҳодисалар ва жараёнлар туфайли рўёбга чиқади, намоён бўлади, ҳаётнинг ўзига хос хус-ятлари, томонлари, белгиларини ифодаловчи воқелик сифатида инсон тафаккурида акс этади. Уларнинг ҳар бири маъ-ят йўналишидаги барча фанлар учун илмий-методологик аҳамиятга эга бўлган умумий категориялар ҳисобланади.

Хуллас, М.к. моддий оламдан, унинг т.ларидан тубдан фарқ қилади. Қўп ҳолларда уларнинг баҳоси ва қийматини аниқ рақамларда ифодалаш қийин, уларга хос хус-ят ва қадрли жиҳатларни муайян фоизлар ва кўрсаткичлар билан ўлчаб бўлмайди. Бу борада ушбу т.ларнинг қадри, инсон ва жамиятга таъсири муҳим аҳамият касб этади. Аслини олганда М.к.нинг аниқ формуласи, конкрет тимсолини топиш қийин, уларнинг мазмун-моҳияти, қадри ва аҳамиятини қўпроқ қиёслаш ва таққослаш орқали билиб олиш мумкин. Шу маънода М.к. инсон ҳаётининг ажралмас қисми, жамиятда амалга ошаётган ўзгаришлар ва жараёнларнинг ҳақиқий мезони, башарият доимо интилиб яшайдиган мақсад ва идеаллар мажмуи, ҳамма замонлар учун уларнинг мазмун-моҳиятини белгилайдиган энг муҳим умуминсоний қадриятларнинг ифодаси бўлиб қолаверади.